

Соколёнок

6/2017

ноябрь-декабрь

Лашын

0+

БАЛАЛАР УШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ

2018

Анвар-Бек Култаев

Махачкала 160 йыл

Сага айр күн
Эртен эм кеш мен карайман.
Тырленисинъ
Сезиледи, бар экен.
Кырк тилинде
Миллет сойлей, тынълайман,
Суьйимлери
Сага коылдей коып экен.
Махачкала –
Тав эм шоьлдинъ бас ери.
Күн саьвлеси
Ялай тура сув бетин.
Дослык пынан
Сенинъ атынъ белгили,
Уйлер ашкан
Конакларга эсигин.

Сени таслап
Кетким келмей бир якка.
Кустай болып
Алыс яктан кайтаман.
Сув толкыны
Ябысып-ав аякка,
Ногай тилде
Оъз ятлавым язаман.
Тарки-тавга
Минип төймен карасам,
Шырак йылтын
Коьринеди юлдыздай.
Эгер сага
Айткан соьз бен ярасам –
Дуныяды
Мен тувылман ялгыздай...

ЖЫЛ АСТАРАРЫ

НОЯБРЬДЕ босагада,
Яланъаш бав эм авлак.
Туман ойнай тав басында –
Тонъды шоъл. Болшы сак!

ДЕКАБРЬДЕ кырда, ойда,
Төкселип ятар карлар.
Шав-шув салып, уйкен тойда –
Шанасы ман балалар!

Йыл ишинде айлар бар
Саны болар он эки.
Сол акында эди хабар –
Битирдим оны аль!

Айраның затты айванлар да анълайдылар (әртеги)

Эртенъги яй ман авыл яшавшылары авлакка бармага, ер айдамага эм шашпага алгасайдылар. Эгиншилер бир затты айрув анълайдылар: яйда мысы кайнаганнынъ, кыста казаны кайнар. Соннан себеп айрекет этпеге эм эринмеске керек. Тек бир Мырза бир якка да алгасамай эди. «Меним атым Мырза, куллық карама мага», - деп айтып турады. Ол бир күн түбөгөн алды эм орманлыкка анъшыламага йөнеди.

Юре-юре аювдынъ иине келип калды. Инде болса эки кишкей аюв балалары. «Ай, меним аявлы затларым, келинъиз мага», - деп Мырза енъил табылган затына бек сүйинди. Биричининъ мойнынан катырып ыслады, дорбага таслады. Оннан соң баскасын да сога тыкты. Ана аюв озынинъ иине кайтканша, тез болыш аывылга карап кашты.

Авылда болса, Мырза оыктемсип, бир кере атканы ман аювды оылтиргени акында айтып алды. «Эгер ынанмасанъыз, мине сизге онынъ балалары. Олар менде яшаяклар, уйкен болганда мен оларды сатаякпан. Белки, биревин сойыпта олтырарман, аювдынъ этин ашап карамаганман: көйлөнген мараздан бу эт эм деп те айтадылар. Аювдай болыш, күшли эм сав да боларман». Ама аывылдагылар Мырза онъган анъшы түүвүл экенин биледилер. Айлиги эткен иси мен баъриси де оыктемсийдилер.

Ама кишкей аюв балалары кешелерде йылайдылар, анасын шакырадылар, Мырза оларга беретаган сыйыр сүтти ишпеге сүймейдилер. Сүт яман түүвүл, тек олардынъ анасындыкы түүвүл.

Аюв кайтып уясына келгенде, балаларынынъ йоклыгын коърди. Авырлык келгенин билип, бирден акырып кышкырды эм сол кепте балаларын излеп тавларга эм орманлыктарга йөнеди.

Онынъ ашувлы экенин билип, айванлар оызлерининъ уяларына тыгыладылар. Орманлыкта балаларын тавып болмай, аюв эндигиси авылга карап йөнеди. Ол балалары онда экенин сезгендей болады. Айдемлер коркканларынан уйлериннен шыкпайдылар. Сыйырлар, койлар, эшкiler уйнедемей ясырынадылар. Болган ман, аюв алдына карап келген затты аямайды. Уйдеги малларды оылтиреди, балалары ушин айдемлерге көйлөнген ашувлык этеди. «Авылымызга кайдай баъле келди!» - деп айдемлер айтып аладылар. - Сосы аюв, тап бир акылсыздай болыш, бизди эм балаларымызды коркытады, баъри затларымызды айкетеди».

Айдемлер аювды оылтирмеге деп токтадылар. Тап уйкен согыска баргандай этип, айдемлер колларына савытларын алыш, майданга шыгадылар. Олар аювды тез болыш оылтирмеге алгасайдылар.

Айдемлердинъ арасында етим Расул да бар эди. «Эгер дейим айдемлер аювды оылтирселер, онынъ балалары етим болып калаяклар», - деп ойланды ол. – Ондай затты болдырмага ярамас. Аювды аман акалмага керек». Оймаслагатка если анъшыга барайым, Алиге, белки, ол айдемлерди токтатпаспа экен», - деп кеде ойланды.

Если анъшы Али кишкей Расулды айрууьв этип тынълады эм сонъында булай деди: «Мырзадынъ эткен затлары ақында айдемлер айтканда, мен ол зат оътирик экенин билдим. Ол оътиркши. Эндигиси меним колларымна нетэммайданга барайык».

Если анъшы Али майданга келгенде, авыл яшавшылары сүйиндилер эм ога аювды оылтирмеге коымек эт деп тиледилер.

- Ашув эткен киси орманда туыл, бизим арамызда, - деди ол аста кепте, сенимли тавысы ман. – Айдемлер, анъланъыз, аювды ашувлы эткен анъшы бизим Мырза туылма? Ол уры кимик, аювдынъ балаларын урлаган, оларды анасыннан айырган. Соннан себеп, баьри каза эндигиси бизим басымызга түседи. Эндигиси аюв балаларын алган ерине кайтарып еткермеге керек. Айне сол заман уйкен аюв бизди тыныш кепте кояр.

«Сен дурыс айтасынъ, - деп авыл яшавшылары оны ман макул болдлар. – Ашувга ашув этетаган. Сойтип айдем де, сойтип айван да этеди. Мырза аюв балаларын орманга оъзи айкетсин!»

Бу соьзлерди эситип, Мырза йыламсырай берип, булай деди:

- Мени авыр айлге калдырманъыз. Ол аюв мени бир затсыз оылтири!

Кишкей Расул коркрайды эм ийгерли кепте кишкей аюв балалары ман орманга йөннейди. Эндигиси аналарынынъ касына баражларын билип, аюв балалары кайтип бир сүйинедилер!

Расул ман бирге балаларын

коюрип, аюв анасы бек яман кышкырып йиберди. Онынъ тислери кыршылдайдылар, көзлери айланадылар, түкклери тикпетик туралдылар. Расул кеде бирден коркты эм: «Эндигиси меним айлим бырыкты, аюв мени айли оылтири», - деди. Тек кишкей аюв балалары аналарынынъ алдына шыктылар, Расулды курсап алдылар. Айне сол заман аюв Расул балаларынынъ досы экенин анълап алды. Балалары аман-эсен келгенине сүйинеди: оларды ялайды, бавырына салады, тоғереклеринде бийигендей болып, айланады. Ормандагы баьри айванлар да эндигиси бир аз эркин болдылар. Расул болса эндигиси айванларга оъмирge дослары болды. Коъресизбе, айрууьв затты айванлар да анълайдылар...

Коширген С.Култаева.

Халк айтувы - Акыйкат

Ат каъдирин эр билер,
Коъп каъдирин шер билер.
Сув каъдирин ел билер,
Ер каъдирин кол билер.

Куллыгынъ каты болса,
Оътпегинъ таътли болар.

Куллыкшыга қуын етпес,
Куллыксызга қуын кетпес.

Атты камышы оълтириер,
Эрди наымыс оълтириер.

Боъри болсанъ, коък бол,
Эр болсанъ, айтканынъа берк бол.

Аяз болса, сувытар,
Булыт болса, йылтытар,
Тувган-оъскен ерлерин
Тентек аъдем мутар.

Темиршидинъ колы алтын,
Йыравдынъ соъзлери алтын.

Ел тавларды бузады,
Соъз халкларды тузеди.

Эл болган ерде баътири бар.

Акыл азбас, билим тозбас.

Билген билгенин ислер,
Билмеген бармагын тислер.

Ялгайман деп, уъзбе,
Туземен деп, бузба.

ТҮҮЛКИДИНЬ БАЛАЛАРЫ

Анъшыдынъ уйинде эки кишкей түлкидинъ балары яшайтаган болганлар экен. Олар экиси де бек ыланъкалы эм тынълавсыз болганлар дейдилер. Күндиз болса, турадылар эм уйкен кышыккырык саладылар – танъ атканшага дейим савлай бойлмелер бойынша кезинип шыгадылар.

Бир кере анъши арып-талып анъшылавдан кайтып келеди. Карайды – түлкидинъ балалары коюринмейдилер. Орындык астыннан карайды-йоклар. Шкафты актарып карайды-йоклар. Савлай бойлмеден карап шыгады-таппайды. Онынъ тамашасы келип токтайды. Булар кайда экенлер?

Бирден пол бойынша анъшыдынъ этиклери юрип баслайдылар. Сондай да бир кыргыйдылар эм ювырадылар. Ойлаяксынъ-базласув юреди деп.

Анъши карайды-этиклерден бир күйрык коюринеди эм оьзи козгалады. Ол тез болып түлки баласынынъ күйрыгыннан ыслайды эм оны шыгарады. Этити күшсли кепте силкедитагы да бир түлки баласы шыгып каламаспа! Мине олар кайда болганлар экен. Ыланъкалы түлки балалары!

Ызында ол олардынъ сондай кылыкларына уйренип те баслайды.

Балалар

Балалар бир күн орман бойынша
кыдырып шыгадылар. Юредилер-
юредилер. Бир теректинъ астында
яткан кирипиidi көрдилер. Оны
ыслайдылар. Бөрктинъ ишине айрув
этип саладылар эм оызлери мен уйге
алып кайтадылар. Айкеледилер эм
оны столдынъ уьстине саладылар.
Алдына савытка сүт куйып
бередилер.

А кирпи бурынын да
коьтермейди. Козгалмай еринде
ятады экен.

Бираз заман оьтеди эм
кирпи аста-акырын бурынын
шыгарады. Кара дегенде кара
бурын эди. Сонъ болса козгалып
баслайды-не ди бир ийис
бурынына келеди эди. Аьши не
эткен ийис?

Кирпи бурылды эм
савыттагы сүтти коьрип
калды. Алгасавлы кепте оны
ишип баслады.

Балалар болса, оызлерининъ
оыйнларынойнап баслайдылар.
Кирпи болса, сүтти ийги кепте
ишеди эм аста кепте уйден
шыгып, орманга карап, кетип те
калады.

Балалар оны коyp излейдилер,
ама таппайдылар. Анъладылар-
кирпи тойган эм орманга кетип
калган. Ондай да болады экен.

Орысшадан коьширген С.Култаева.

Дерисаери яраган

Халкымыздынъ
кызларынынъ бириси Мадина
Мусаурова оқытувшига багыслаган
өзининъ бир ятлавында булай
дейди:

- Сенинъ берген.
Дерислеринъ яраган,
Сен тек бизге
Багысладынъ яшавды...

Меним ойыма көре, сосы
сыдыралар бағиси де Марпувет
Байгазы кызы Аблезова ақында
айтылгандай болып көринеди.
Неге десе оъмирининъ яртысаннан
коғбисин оқытувши Марпувет
Аблезова школага, балаларга
багыслаган. Онлаган йыллар
узагында берген дерислери
балаларга яраган, оқытувшиларга
куваныш айкелген, ата-аналарга
разылық берген.

1959-ншы йыл Ногай районнынъ
орталығы Терекли-Мектебдеги
орта школасын битирип, авылдынъ
клубында куллық этип баслайды. Эм
биринши күннен алып, школа ман
байланыс тутады. Себеби? Клубка
келетаганяслардынъэмкызлардынъ
коғбиси авыл школасынынъ
балалары. Олардынъ биревлери
авылдынъ художестволық
самодеятельностинде бийийдилер,
баскалары йырлайдылар. Не десе
де клубтынъ арекетине косымын
бередилер. Эм Марпувет те олар
ман куллық этпеге ымтылышы эди...

Арасы бираз заман кетип,
Марпувет Байгазы кызы
ерли школадынъ басланыш
классларынынъ оқытувшисы

шайир

Мадина

болды. Эндигиси айр күн сайын
балалар ман куллық этпеге,
олардынъ касларында болмага
керекэди. Олардынъ айр биригининъ
кылышын, қасиетин, ымтылышын
билмеге эм ярдамласпага керек
эди. Ондай затка етисув ушин
бас деп билим, аньлав керек. Оны
да ийги кепте анълап, Марпувет
Аблезова Карабаевск каласындағы
пединститутынынъ филология
факультетине түседи. Алган
билимин балаларга бермеге
шалысты. Школадынъ басланыш
классларында оъз халкынынъ, оъз
авылдынъ патриоты Марпувет
Аблезова бағыри күшин берип,
билимин берип арекетин бардырды.
Оқытувши болып куллық эткен
йыллары ишинде Аблезова
өзининъ коллективинде, ата-
аналар арасында шынты абырай-
сый казанган. Бу күнге дейим
авыл балалары оны сұхедилер,
бизим сұйиқли оқытувшимыз деп,
оъктемсийдилер. Онынъ колларында
оқыган онлаган яслар эм кызлар
ағылғы дейим де оқытувшисы
ман байланысын йоймайдылар,
коғсөлер «Амансызба, Марпувет
Байгазиевна!» - деп, колларын
аладылар.

Тагы да бир зат акында
айтпага болады. Отыз йылдан
артық заман ишинде Марпувет
Аблезова оқытувши болып Ногай
районнынъ Кара-Сув, Орта-тоъбе
авылларында да ислеген. Эм мине
кунгеге дейим сол школалардынъ
оқытувшилары онынъ акында тек

йылы соызлерин ойктемлик пен айтадылар. Марпувет Аблезова озынинъ Эдиге авылында 1966-нышы йылга дейим, пенсияга шыкканша, оқытувши болып ислеп келди. Онынъ көккирегин «Социалист исининъ енъувшиси» белгиси, «Ис ветераны» деген медаль йылтыратады. Онлаган

разылых хатлар, грамоталар оқытувшидынъ уйинде сыйлы ерде сакналандылар.

Талаплы оқытувши, ис ветераны, ийги авылдас, яслардынъ насыйхатшысы яшайды айлиги вакыт Ногай районнынъ Эдиге авылында.

A.Кумов.

МЕРСЕКЕ шайири, прозаик эм драматург

Абдуселим Абумуслим улы Исмаилов – белгили дагыстан шайири, прозаик эм драматург. Баъри де произведениелерин оъзининъ лезгин тилинде язады.

Абдуселим Исмаилов 1947 йыл 16 декабрь куын бизим республикадынъ Касумкент районынынъ Келе авылында тувган. ДГУ-дынъ филология факультетин битирип, Даградиосында редактор, тамада редактор, сонъ респубикалық лезгин газетасы «Коммунисте» бойлик заведуючий болыш айрекетин бардыган. 1987 йылдан алыш литературалық журналлар редакциясында. Альи сол журналдынъ бас редакторынынъ орын басары борышын юритеди.

1979 йыл Исмаилов Москва каласында ойткерилген яс язувшыларынынъ йыйынынынъ ортакшысы болган. Онынъ тамамы бойынша СССР язувшылар Союзынынъ агзасына маслагат этилинген.

Абдуселим Исмаилов балалар ушин де көйплеген йыйынтыклар баспалаган. Олар Москвада, Махачкалада эм оъзгелей ерлерде шыкканлар. Бир неше йыйынтыклары «Малыш», «Балалар литературы» баспасында ярык көргөнлөр.

Альгизаманда Россия язувшылар Союзынынъ агзасы Исмаилов 20 дан артык ана эм орыс тиллеринде китаплердинъ авторы. Онынъ 8

пьесасы туърли театрларда салынган.

Исмаилов көширувши деп те белгили. Оъзининъ лезгин тилине ногай шайиrlери Кадриядынъ, Бийке Кулунчаковадынъ, Анвар-Бек Култаевтинъ эм баскалардынъ язганларын көширген эм баспалаган.

Абдуселим Исмаилов Дагыстан республикасынынъ саъниятинъ айрекетшиси эм Дагыстан республикасынынъ халк шайири.

Биз белгили Дагыстан шайирин, прозаигин эм драматургын келип турган 70 йыллык мерекеси мен ак юрегимиизден куттаймыз эм ол эндиден армаган да оъзининъ окувшыларын янъы произведениелери мен сүйинтер деп сеним этип қаламыз.

С.Култаева.

ҮЙКЕН АЬДЕМ

Анам мага айтады:

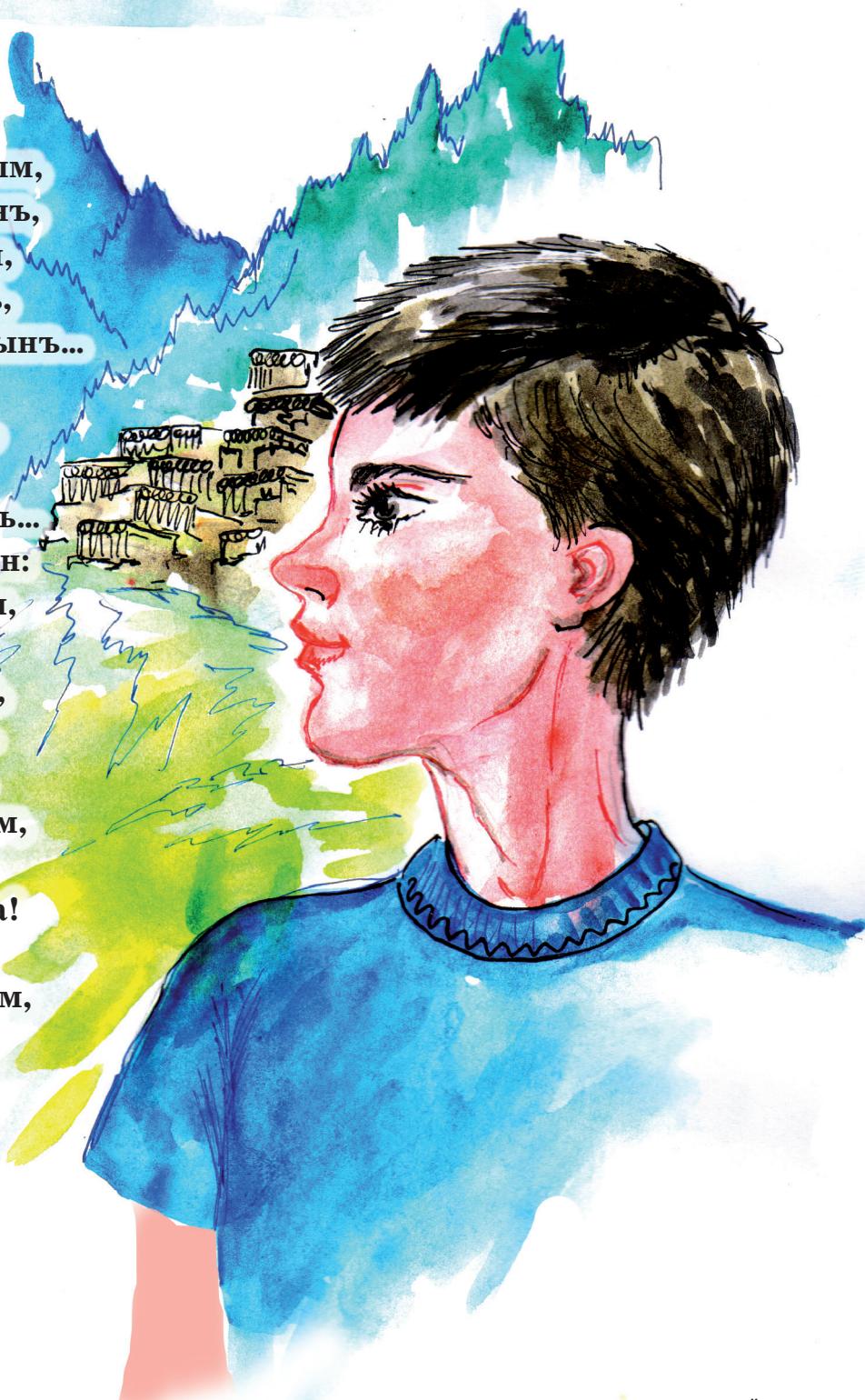
- Йыллар кетер, айтайым,
Уйкен аьдем боларсынъ,
Ким биле, бир ой басып,
Уйинъ, эсик, орамынъ,
Баърин калмай мутарсынъ...

Узак ерде, муйисте,
Досты эске алмассынъ,
Кесек кагыт хат язып,
Тувган ерге салмассынъ...
Уындеимен, ойлайман:

Мутпаяк пан мен бирин,
Эске дайым аларман:
Авылымды-мен тувган,
Орамымды – ювырган.
Тавым эм де орманым,
Тоъгерек коъл сувларым,
Болайым тап узакта,
Мутпаякпан бир шак та!

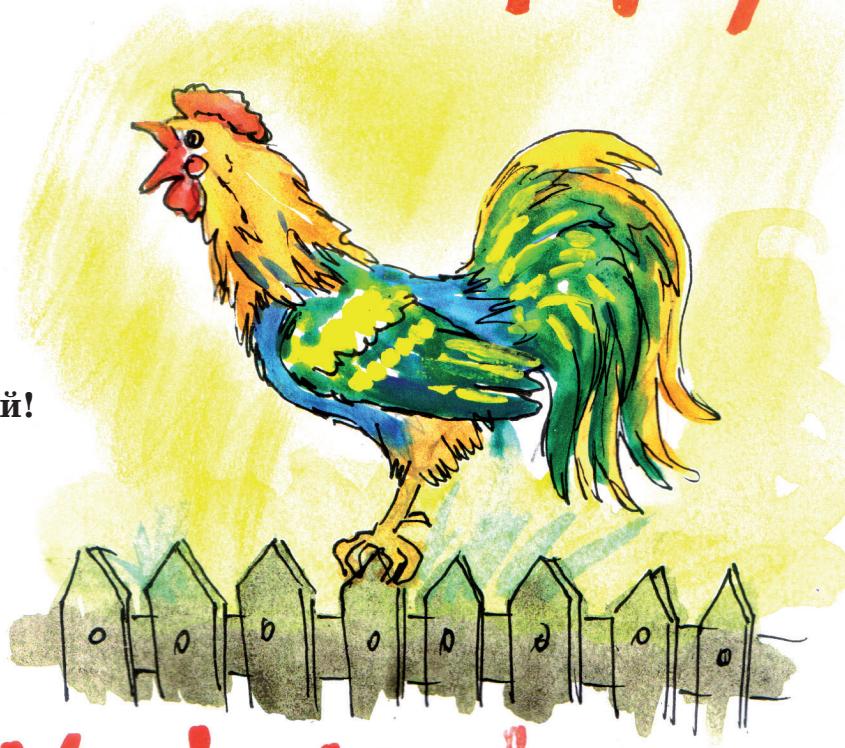
Анам суье, билемен:

Меним уйкен болганым,
Окып билим алганым,
Аьдем санга киргеним,
Ийги болып юргеним.
Уйкен аьдем мутпаяк,
Дайым эске алаяк:
Уйин, савлай ошагын,
Тапкан оны анасын!

Кораз-командир

Тетем эрте турады,
Уй куллыгын баслайды.
Азбарда ийтим уьре,
Мысык коркып уйге кире.
Мунъирайди сыйыр да,
Ай да энди көвринмей.
Канат каккан кораз да,
«Күн кайда! Турынъыз!» - дей!
Канаты ман ер ура,
Ердинъ кумын шыгара.
Суьмей кораз-командир,
Уйклап ятса ким ди бир...

Кишкесій кошы

Авылдынъ арт бетинде,
Зурна сеси шыгады.
Онда Аслан кишкентей,
Козыларын бағады.
Оны мынан бар ийти –
Алал досы ол онынъ.
Ыслап болар бөйриди –
Келсе ога йолыгып.
Асланнынъ дорбасында,
Ана салган пыслагы.
Савлай ойы малында –
Ясыл көйлли авлагы.
Ол бағады кырк козы,
Йок ишинде арығы.
Бекисинде болмас тот,
Қышкырады: «Мине-от!».
Авылдынъ арт бетинде,
Зурна сеси шыгады.
Досларын да оyzине –
Аслан да шакырады!

Коширген А.Култаев.

Түлки эт орман тавык (эртеги)

Түлки орман иши мен ювырып бааятыр эди. Теректе олтырган орман тавыкты көрип, ол ога:

- Темирей, Темирей! Мен калада болдым, - дейди экен.
- Бу-бу-бу! Бу-бу-бу! Болсанъ болтагы!
- Темирей, Темирей! Мен буйырык алдым, буйырык.
- Бу-бу-бу! Бу-бу-бу! Алсанъ алтагы!
- Сизге теректе олтырмаска, айр дайым да ясыл тогайда кейф этип юрмеге.

- Бу-бу-бу! Бу-бу-бу! Кейф этип юрууь болса, юрермизтагы аьши!
- Бу-бу-бу! Бу-бу-бу! Бир аьдем.
- Темирей, Темирей! Арбадынъ артыннан ювырып келеяткан не зат аьши?
- Бу-бу-бу! Бу-бу-бу! Тай, тай.
- Темирей, Темирей! Онынъ куйрыгы кайдай аьши?
- Бу-бу-бу! Бу-бу-бу! Тап кармактай.
- Ал, аман, кал, аьши ол заман Темирей! Меним турмага заманым да йок, уйге кайтпага заман етти.

Күшлелирдин таягы (дагыстан эртегеси)

Бурын-бурын заманда бир анъши болган. Онынъ эски уйи эм анасыннан калган агаштан этилинген кийим тигетаган станогы болмаган оyzге заты йок болышты.

«Мага бир айел болса экен, - деп ойланады яс айдем. – Ол уйге каарп эди, а мен болсам анъшилар эдимтагы».

Бир кере соьлеги анъши кайтип карагусуьшкоьгершине ябысканын коьреди. Экеви ушып кетеди, биреви карагустынъ тырнаклары арасында калады. Анъши окты алады эм атады. Карагус йыгылады. А коьгершинди уйине алып келеди.

Кеше яс айдем уйклаган заманда, коьгершин канаты ман кагынады эм ол ыспайы кызга айланады. Эндигиси кыз уйди аьрув этип йыяды. Пешке казан салады. Оьзи болса кийим тикпеге деп олтырады экен.

Яс айдем уянады эм тамашага калады: эндигиси онынъ уйинде айел де бар. Сол заманнан алып ярлы анъшига дунья турленеди. Коьгершин-кыз онынъ хатыны болады. Ол анъшиламага кетсе, кыз уйге карав берип турады. Ястынъ анасыннан калган эски станокта сондай бир халша согады, сосы якларда ондай эш болмаган. Ондайды бир инсан да коьрмеген.

Сосы халшады алып яс айдем базарга барады. Онда ол бир бай айдемге йолыгады экен.

- Мундай халшады ким соккан экен? – деп тамашага калады сол бай айдем.

- Меним хатынным, - дейди яс айдем.

- Ол сага кайдан келгенди?

Сол заман яс айдем ол оьзи ялгыз яшаганы, коьгершинди карагустан аман акалганы, кайтип коьгершин ыспайы кызга айланганы акында айтады.

Бай киси визирине сол сават ож, халшады сатып алмага буйырады. А оьзи ишиннен ойласады: бу ярлы-анъшига сондай ыспайы хатын неден керекти!

Яс айдем уйине кайтып келгенде, хатыны бираз мыдахланады:

- Сен бай кисиги баьри затты пайдасыз айткансынъ...

- Не этейим, тилде сувек йоктагы, айтып салдымша...

Бай киси болса, яс айдеменен хатынын тартып алув акында ойласады эди. Эм аьркун яс айдемге кыйын тапшырмаларын береди. Яс айдем не зат болса да, оны ерине еткеретаган эди.

Биркебай айдем ясты шакырады эм айтады:

- Сен юлга шык эм мага «Кая, алшыды!» айкел.

Яс айдем анъламайды, кайда бармага керек, не зат айкелмеге керек. Тек бай кисиди тынъламаса болмайды. Уйине келеди эм хатынына сол зат акында айтады.

- Не этейик, - дейди хатыны, - бай киси не зат акында айтатаганын оьзимиз билмесек, ясы уйкенлерден сорармызтагы.

Хатыны сондай бир халша согады,

баска ерлерде ондайды бирев де коърмеген. Эм эрине айтады:

- Олтыр буга. Эм сосы халша сени меннен коъп билетаган ерге айкетер. Халша токтаган заманда, кол явлыгынъ ман булгарсынъ, - белки, «Кая, алшы!» не зат экенин билерсинъ.

Яс айдем хатыны манаманласады. Халшага олтырады эм ушып кетеди. Тавларды оьтеди, йылгаларды оьтеди, тенъизлерди оьтеди. Инди де, Динди де оьтеди. Соңында тавдагы бир уйкен уънъис ерге келип калады. Ога киргенлей, анъшы ман

халша ер астында йок болып кетеди. Яс айдем коркады. Бираз заман оьткеннен соңъ, ер астында да баъри зат ер уъстингединдей эди. Халша бир меканнынъ касында токтады. Яс халшадан тульсеек болган эди, тык деп эсине хатны берген кол явлык тульсти. Кол явлыкты булгаганы да сол болды, ога бир карт куртка ябысып калды.

- Бу явлык сага кайдан келгенди?

- деп тамаша этеди ол.

- Мага оны меним хатыным берген,

- дейди яс айдем.

- Аьши ол тири болаяк? – деп

хатын сүйинеди. – Биз болсак оны карагус шуқыган болар деп койган эдик.

Сосы хатын көгершиннинъ анасы болган экентагы. Тагы да эки көгершин келеди эм яс айдемди азбарга киргистедилер.

Баъри заттынъ акында олар сорайдылар эм бай кисидинъ берген буйырыгына кыйналадылар – неге биреви де «Кая, алшынъыз!» дегенди билмейдилер эм кайдан излемеге керегин де анъламайдылар эди.

- Аьши не этейик, - дейди көгершиннинъ **анасы,** - **биз билмесек,** **баскалардан сорармызтагы.**

Ер астындагы патшалыктан кимнен сораса да «**Кая, алшынъыз!**» деген не зат экенин билмейди.

Сосы эсап акында эситкен карт дегенде карт болган бака булай дейди;

- Йогары ерден келген айдем меним артымнан юрсин, мен ога көрстремен.

Коъп юрдиме олар, аз юрдиме олар, бир заманнынъ бир заманында тоъбединъ аргы яғындағы шети-кырыйы да көринмеген авлакка келип калдылар.

Бака кумда шукыр казды эм ога оъзи мен бирге анъшыды алыш ясырынды.

Кешке тамаган авлакка ети уйкен нарт келип калды. Уйкен деген нарттынъ колында айдаттеги таяк бар эди.

Ети аданаслар ерге олтырдылар эм ясы уйкени айтады:

- Кая, алшынъыз!

Таяк йок болып кетти. Сол саъат оқ сондай да бир даымли аспан кайтып келди. Ерден келген айдемнинъ силекейлери шубырып та алдылар. Сонъ таяк тагы да йок болды. Эндиғиси айлемет ишетаган затлар, таътли затлар, янынъ неди сүйеди баъри де толып калды.

- Көрресинъме, - дейди бака, - эндиғиси «**Кая, алшынъыз!**» деген не зат экенин билдинъме? Ол куышлилердинъ таягы.

Нартлар ятып уйклаган заманда, бака олардынъ «**Кая, алшынъыз!**» деген таягын урлады эм оны оъзлери тыгылган кумга тыгып таслады.

Эртөн аданаслар турдылар, караса-таяклары йок болган. Изледилер, изледилер, бир-бириси мен коъп заман урсысып та алдылар. Тоъбелестилер. Сонъында арып та токтадылар. Куышлилердинъ таяксиз эш бир куышлери де йок!

Сол заман бака ерден келген айдемге карап айтты: - Эндиғиси бар эм согыс!

Яс айдем нартлар ман согысты эм олардынъ етевин де енъди. Нартлар болса бу якларда айдемлердинъ ашувлы душпанлары эдилер. Айдемлер нартлар енъилгенин эситкенде, бек сүйиндилер. Аър бир мутьисте уйкен шатлық уйгынладылар. Юбанув эттилер.

Йогары ерден келген айдем уйкен разылыгын билдиридилер. Тоъмен ердинъ бай айдеми яс айдемге баъри байлыгын да бермеге разы эди. Тек анъшы айдемге болса, «**Кая, алшынъыз!**» деген таяктан баска эш бир зат та бу дуныяда керек тувиштади.

Бакага минип соълеги яс айдем оъзининъ хатыннынъ анасынынъ азбарына да келди. Сонъ болса халшага минип оъзининъ уйине де кайтты.

Соннан бери ол оъзининъ хатыны ман татым эм наъсипли болып яшайтаган эди. Соътип олар оългеншеге дейим яшаган дейдилер. «**Кая, алшынъыз!**» деген таякты яс айдем осалларга берген. Куышлилерге ол неден керек, олар онсыз да куышлилер эм оъзлерин-оъзлери асырап боладылар!..

Коъширген А.Култаев.

БЕЛГИЛИ ШАЙИР ЭМ ЖУРНАЛИСТ

Ногай ямагаты арасында аты кенъ белгили журналист, шайир эм язувшы, Россия язувшылар агзасы Магомед-Али Ханов озынинъ 55 йыллыгын белгиледи. Аълиги заманда «Шоъл тавысы» респубикалык газетасында арекетин бардырады.

Онынъ ятлавлары, хабарлары «Шоъл тавысы», «Ногай давысы» газеталарында эм балалар ушин шыгатаган «Лашын» журналынынъ бетлеринде онлаган йыллардан бери баспаланып келедилер.

Магомет-Али Ханов «Эскидуныя», «Оъмирлер арасында», «Дуныятегершик» йыйынтыкларынынъ авторы болады. Балалар ушин де көйплеген хабарлар, ятлавлар язады эм баспалайды.

«Лашын» журналынынъ редакция колективи Магомет-Али

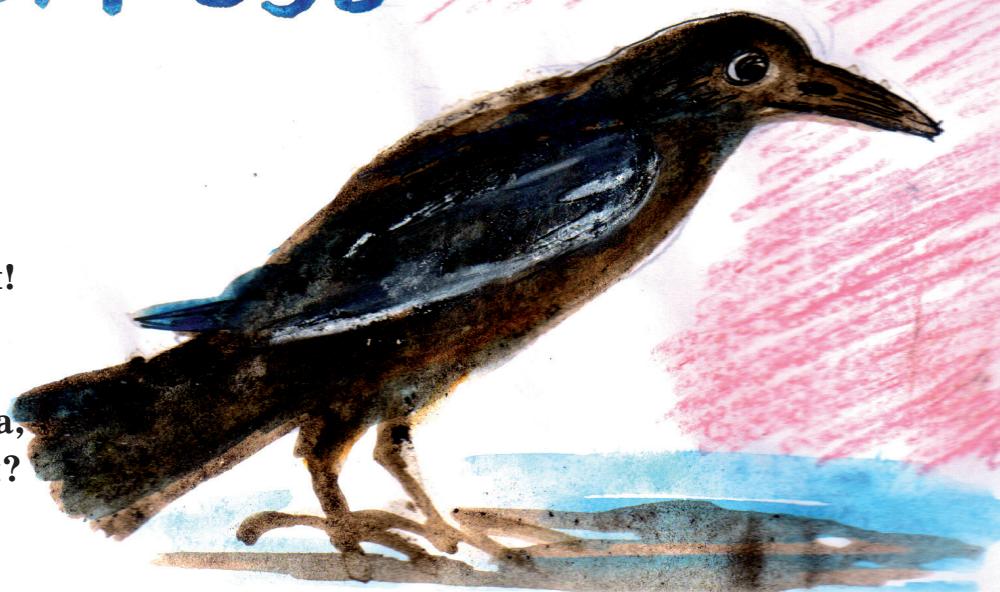

Хановты 55 йыллыгы ман йылды кепте күтлайды, берк ден савлық, узак оъмир эм поэзия йолында янъы бийиклевлерди йорайды.

Магомет-Али Ханов

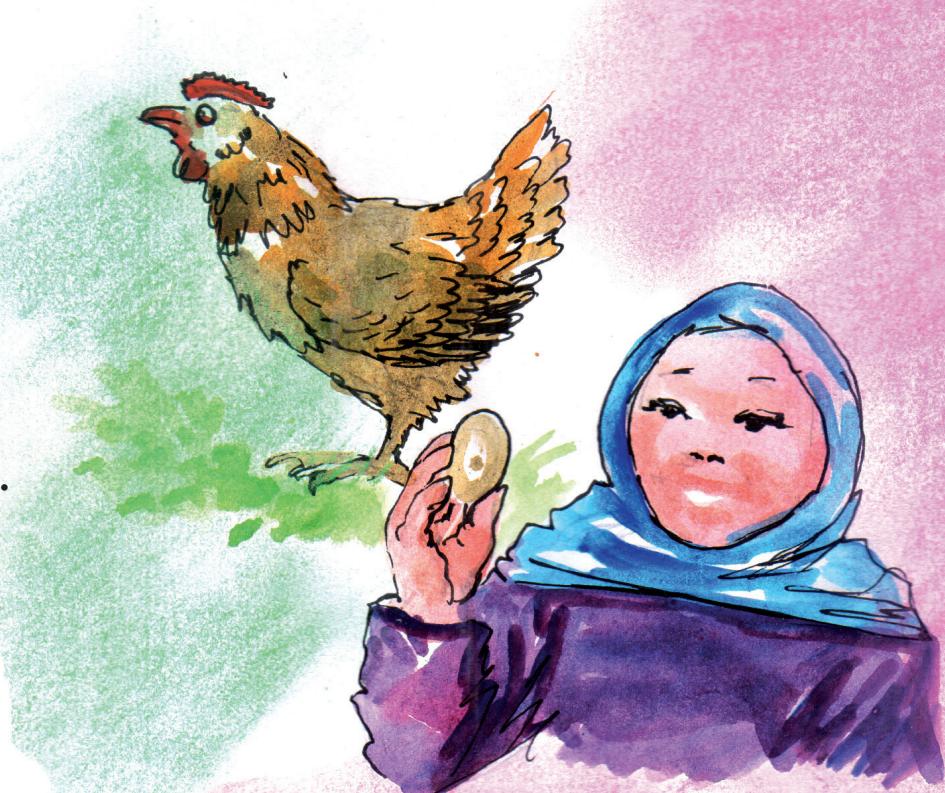
КАРГА ЭМ СУВ

Карга сувга карады,
Оъз-оъзине ярады.
Кара шепкен кийгенде
Кайдай сылув каргады!
Карга сувдан сорады:
Оъз-оъзине йорады:
- Кийсе каптал бу карга,
Сынлы йигит болар ды?

ТАВЫК ЭМ КУРТКА

Тавык тапты юмыртка,
Какаклады сав юртка.
Юмырткасын йыйнады
Уй иеси бир куртка.
Сав куын энди айланып,
Тавык юри кыйналып:
- Тапкан эдим юмыртка,
Урлады, ах, сум куртка!..

САНАМАКЛАР

1 3 8 9
5 2 6 11
7 4 10

Бир, эки, уыш,
Йыйнасын билек куыш.
Доърт, бес, алты,
Эсикти бирев какты.
Ети, сегиз, тогыз,
Ушты кара конъыз.
Он, он бир, он эки,
Шыбынды арбага екти.
Он уыш, он доърт, он бес...
Ясырынып болынъыз тез!

Көльпирди көрмегенлер

Бу күжүрлү эм күлкили ислер бизим ясылык заманларымызда болғанлар. Авылымыздынъ эки кардаш яслары. Алибек эм Расул язлыктынъ ийги кешесинде конъысы авылдагы яхшылыкка йолланадылар. Мотоциклга олтырып, кувалап айдал, тез арадан етедилер бир досларынынъ тойына. Йигитлер мында яхши йыбанып, йырлап-бийип, кейфленип ярты кешеде уйлерине кайтадылар. Йолда келеятканда, бакылышылыкка, мотоциклдынъ ярыгы да сөйнеди.

Болса да, Алибек токтамай, йолды яхши билемен, бир зат та болмас деп, каранъада кувалап айдай береди. Артында олтырган Расул, бир зат болып коймагай эди деп ызаланып, Алибектиң ийнине колы ман кагып, онынъ кулагына:

- Кардаш, аста бол, алдыда «мост» бар, мост! – деп кышкырады.

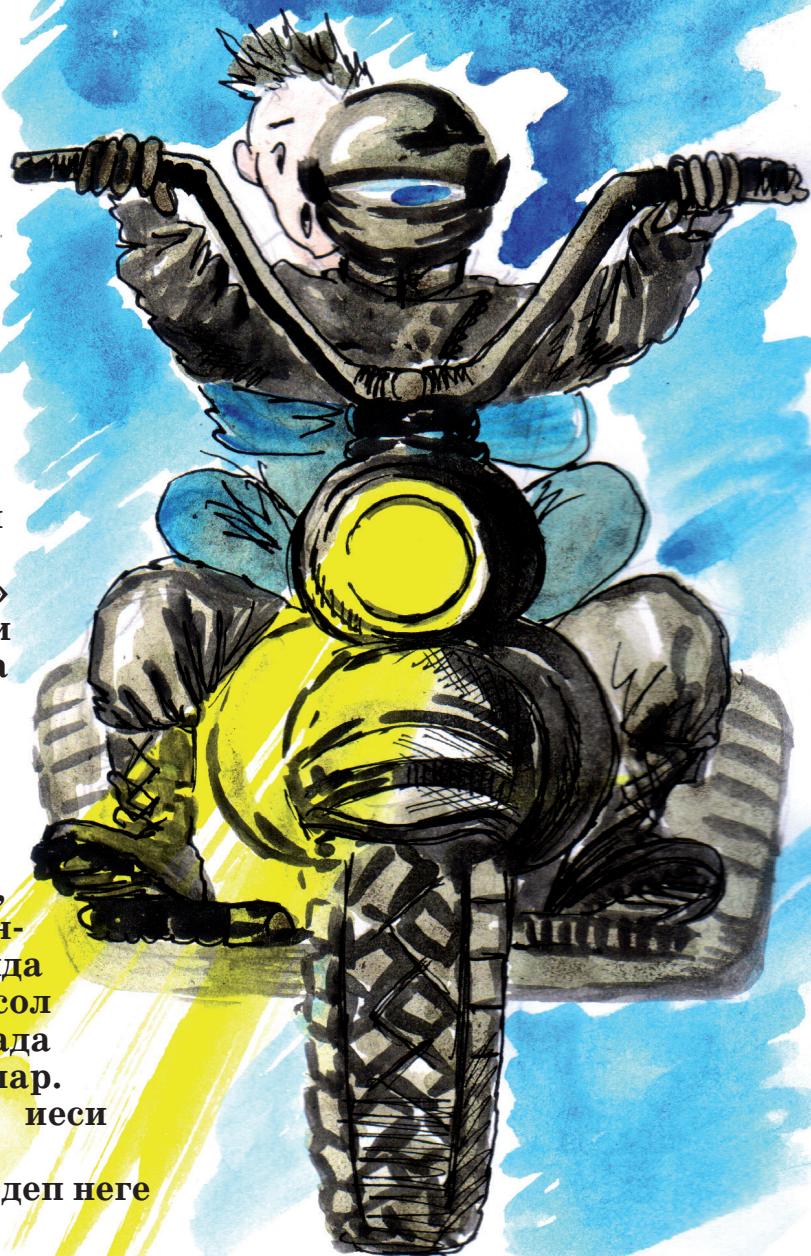
Ама онынъ йолдасына мотоциклдынъ гүрилдеви эм өвкируви арасыннан «мост» деген соыз «кос» деп эсителди.

«Косайым, кардаш, косайым!» - деп ол газды косады күшшли бурап, мотоциклды каранъада мукаят кувалап айдайды.

- Аста, кардаш, аста айда! Алдыда көпир бар! – деп тагы да ақырып айтады Расул.

Соны эситкен соңъ, Алибек газды түсирип, аста айдал, кардашы ман бирге авылга аман-эсен етедилер. Соңы заманда баска бир досы ман келегенде, сол йолда, Алибек көпирди каранъада көрмегенинәкевидейыгыладылар. Ерден турганда мотоциклдынъ иеси досына айтады:

- Ай, досым-ав, «мост, мост!» – деп неге айтпадынъ??

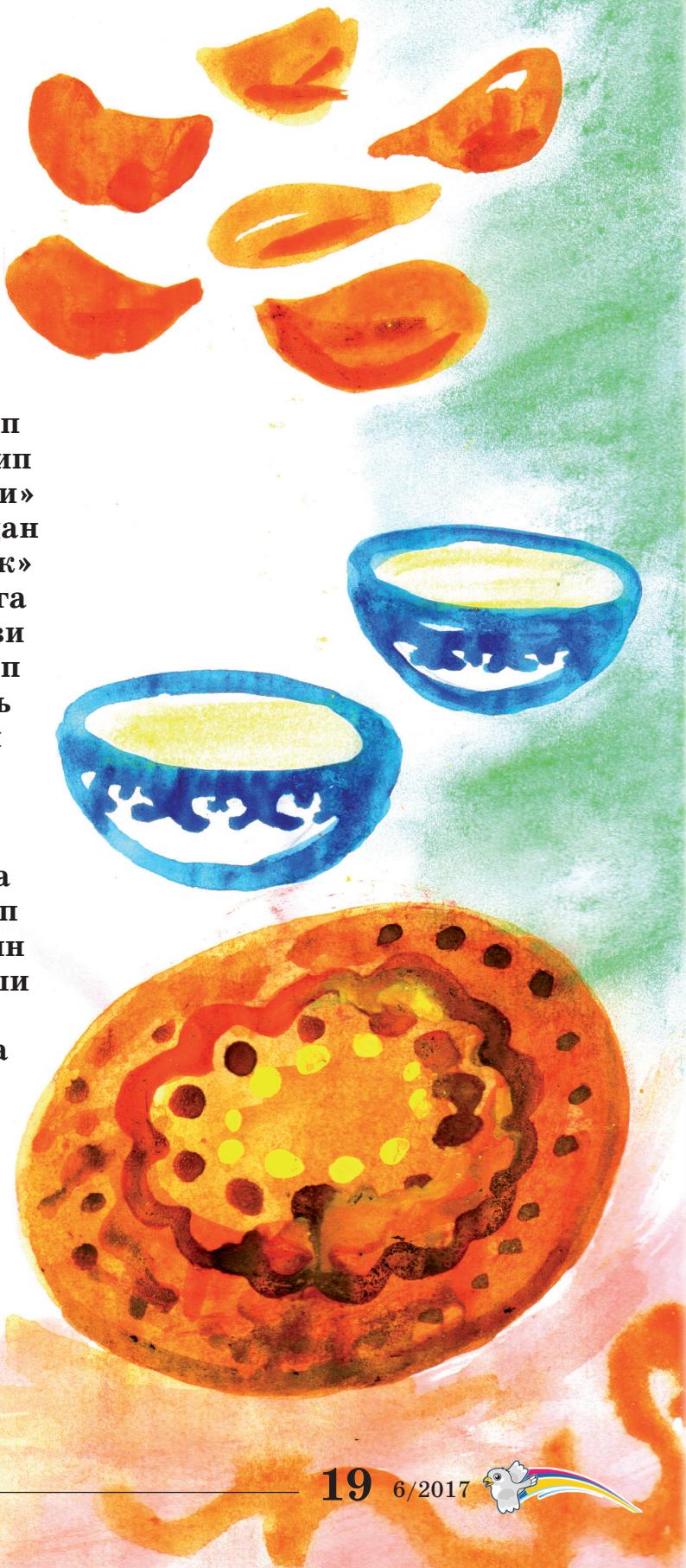

Ногалі шалі, ногалі оғтпек

Алим эм Адиль – эки аданас балалар, уйкенине Адильге бес ясы, кишкей инисине уш ясы толган. Олар бу күнлеринде бала бавына юредилер. Бир күн олардың аны Алимет алгасап уйден шығып, түккеннен оғтпек ақелейим деп кетеди. Озлери уйде ялғыз қалғанда, кишкей йигитлер уйкен аяқ толган «мандарин» тавыш ашап баслайдылар. Аналары кайтип уйге келгеншай, балалар «мандаринди» баърин де еп кутарадылар. Олар кайдан билсин, кишкейлерге булай «экзотик» оғсимликлерди көп ашамага ярамайтаганын. Экинши күн экеви де авырып, бетлерине котыр шығып кыйналдылар. Бир наше күннен соң экеви де сав болдылар. Болса да тагы да бир күнде бала бавында Алимге эм оның тенълерине «шоколад» қаымпет ашамага бергенлер. Соны да көп ашаганма, болсада, бала тагы да авырсынады. Эм ызаланып уйдегилерден сорайды: «Ва, «мандарин яде шоколад» ярамайды экен! Аьши мага не зат емеге ярпайды экен?..»

Соны эситкен тетеси увылына айтады: - Ай, аявлы, акыллы бебем, сага ногай шай ишпеге, ногай оғтпек ашамага ярайды! Сол асларды есенъ, ашасынъ, бир еринъ де аврымас. Озинъ болса, сав, күшли эм мазаллы йигит болып оғсерсинъ, балам!

К.Мамбетов.

Сүйи, ёшыт, йоғарыза!

Дамир Абдурахманов 13 казанда 1996 йылда Астрахань областининъ Краснояр районынынъ Белячное атлы поселогында тувган. Атасы Роберт эм анасы Гульнара Дамирдинъ бала заманынан алыш сахнады сүйип оыскенине сукланатаган эдилер. Кишкенекей кеде уьстине туырли кумашлар кесеклерин илип, анъды кышкыртып, атасы ман тетесининъ алдында тап бир дуныядынъ энъ уйкен сахнасында (сцена) бийигендей болыш бийитаган эди.

Дамир оъзининъ ясы уйкенлери ақында уйкен сүйим мен эскереди: «Тетем, энем – экевлери де ногай сарынлар йырлайтаган деп те айтпага болады. Нагашакам болса бийимеге сүветаган эди, туырли миллет анъларын тынъламага сүветаган эди. Оъзи йок болса да, мен онынъ ашык күлкисин, ярасык биовлерин бир де умыт-

пайман. Келеекте ога багысланган биов саларман деп ойлайман!»

Савлай бала шагы Дамирдинъ эки авыл арасында оytken: Белячное эм Сеитовка ногай авылар. Баъри янъы затларга авас болып, табиаттынъ ыспайлышына, куслардынъ ушканына, ясы уйкенлердинъ альмет соызлерине маине берип

турган бала уыш ясынан оytkenде бала бавына юрип баслайды. Тербиялавшылар онынъ ойнерин сезип, «Домовенок Кузя» деген бала спектакльнде бас рольди бередилер.

2015 йылдынъ көкек айында Иваново калада 9-ншы Халклар ара «Дебют» деп аталган колледжлер арасындагы ярыс уйгынланады. Дамирдинъ ол бийикке ушувы эди! Экинши степеньли лауреат болув деген ногай яска-ол бек уйкен енъульв эди. Санкт-Петербург маданият институтынынъ хореография кафедрасынынъ етекшиси Лянгольф Зара Давидовна Дамирге институтка түспеге маслагат этеди. 2015 йыл Дамир бу ВУЗ-дынъ студенти болады. Бу күнлөрде 3 курс студенти Дамир Абдурахманов «Тулпар», «Халк давысы» деген биовлерименде халкты суклантады. Дамир баъри конкурсларда да катнасады, онынъ бириңи

кубогы «Арлекино» статуэткасы эди.

2007 йыл «Тулпар» атлы ногай биовлер студиясы ашылады, онынъ етекшиси Кутламбетова Ралина Альберт кызы эди. Бу ансамбль Дамирдыңъ яшавында уйкен ыз калдырады. «Онда бир йыл бийиген сонъ, бизим биринши байыр концертимиз болды. Бу студиядагы алты йыл меним энъ эстеликли йылларым. А энъ уйкен енъульв мага-ол Савлайдуныялык биов олим миадасында енъульви эди!» - деп толкынласкан эскеруввери мен Дамир бойлиседи.

2011 йыл Дамир Астрахань маданият колледжининъ студенти болады. Колледже студентлер эртеннен кешке дейим арекет этетаган эдилер. Неше түрли кийимлер кийдилер, неше түрли концерт программалары ман халкты сүйинтилер.

2014 йылдынъ басында, казан айдынъ ызында, Москвада «Молодые дарования России» деп озгарылган гала-концертте Дамир Абдурахманов – ногай яс катнасты.

Дамир халк – стилизованный «Эдиге» биовин коърсетти, ол ногай халкынынъ таърихиннен алынган келпет. Бу биовди ногай ясымызга окытувшысы Наталья Валерьяновна салды.

«Мен коъп эс этемен Сраждин Батыровтынъ яратувшылык йолына!» - дейди Дамир эм онынъ коъзлеринде туъпсиз сүйим, мажасыз қызықсынув сезиледи. «Онынъ акында мен кешеси-куйндири мен хабарлар эдим, онынъ орны меним яратувшылыгымда

бек уйкен, сувретлерине карап, биовлерин коърип, ойлайман-ол оъз халкын савлай юрги мен сүйген», - деп.

«Институттан сонъ не болаягын билмеймен, планлар, мырадлар алдыда коъп. Билимимди оъстиреекпен. Уйкенразылышымды окытувшыларыма, ата-анама, абам Дианага айтпага суюмен, олар мага яшавда уйкен тирев боладылар, меним келеектегиме сенедилер, дайым да канатландырып турадылар!» - деген толкынлы сыйдалар ман йигерли яс алдыга карайды.

«Мен ногай!» - сен сахнага шыкканда,

Дульли дуныя харс кагып,
суклансын.

Канат яйып ак аспанга ушканда,
Сени коърип калган яслар атлансын.

Мырадынъ толсын,
Дамир Абдурахманов!

Майлыбаева Салимет, шайип.

Ақ турналар куынлери

Белгили болган кепте, «Ақ турналар куынлерининъ» халклар ара литературалык гамзатовлык фестивали йыл сайын ЮНЕСКО әгидасы астында оytкериледи. Быйыл ол 31-ншы кере оytкерилди. Сосы юбилейлик шарасына орталыкшы этпеге Россия Федерациисынынъ язувшылар Союзынынъ бириңши секретари, шайыр Геннадий Ивановтынъ, шайыр-коңширувши язувшылар Союзынынъ халклар ара ямагатынынъ председатели Владимир Боярыновтынъ, бир хыллы белгили коңширувшилердинъ, Сырт Кавказ Федераллык Округынынъ язувшылар Союзларынынъ ортакшылык этүвлери көп зат ақында айтады демеге боламыз. Ол сыйабырай савлай Дағыстанга, Расул Гамзатовка эм дағыстан литературасына дер эдик.

Конаклар бас каламыздынъ Приморский конак уйине 7-нши сентябрь куын йыйылдылар. Эм сол куын ок Расул Гамзатов атындағы язувшылар союзындағы литературалыкмузейинде болдылар. Онда ерлескен экспонатлар эм

баскалай туырли затлар ман таныстылар. Оннан соң - Патимат Гамзатова атындағы коңсетуыв искусствосынынъ музейинде болдылар эм онда бар болған айлемет экспонатларын кызыксынып карапшықканлар. Музейдинъ таъриихи ақында билгенлер.

Энъ де маңнели шаараасы 8 куын оytкерилди де-меге керек. Бу куын эртен-ги вакыт Тарки тавындағы ша-ыйирдинъ кабырына шешекейлер байламы салынды. Оннан соң - сондай шешекейлер Расул Гамзатов проспектиндеги шайырдинъ эстелегине де салынды. А митинг болса каладынъ Ленинши комсомол паркындағы Альскершибосатувшыдынъ эстелигининъ касында оytкерилди.

Айдет бойынша, оннан шығып келгенлер эм кала яшавшылары Расул Гамзатовтынъ уйине келедилер. Оны ман танысадылар. Онда оларга сыйлык этилинеди.

Сол куын кеште Расул Гамзатов проспектиндеги Поэзия театрында айлиги россиялык поэзиясынынъ кешлиги оytкерилди. Онда келген конаклар ман бирге бизим дағыстан ерининъ шайырлери де оyzлерининъ ятлавларын оқымага амаллы болдылар.

9 сентябрь куын «Ақ турналар» куынлерининъ ортакшылары Гуниб, Хунзах эм Дербент каласында оytкерилеек байрам шараларына йолланадылар эм онда да оларды коңплеген йыллы йолығыслар сакладылар демеге боламыз.

З.Шугаипова.

СОКОЛЁНОК

Эмбөгү кулланады балады Сары шешек

Сары шешек йоллардынъ ягаларында, булактар арасында, отлавларда йолыгадылар. Оксимликтинъ терегининъ бийиклиги 50-60 сантиметрге янасып барады. Ол асылында бутакланып ойседи экен. Яйынъ айларында яйнап шешекей атады.

Оны дарман эсабында шешекей аткан заманда кулланады демеге ярайды. Шешекейлери мен бирге сары шешектинъ йогары бетин кесип алады, ел тиетаган, тек күннинъ саывлелери йок ерде куритады.

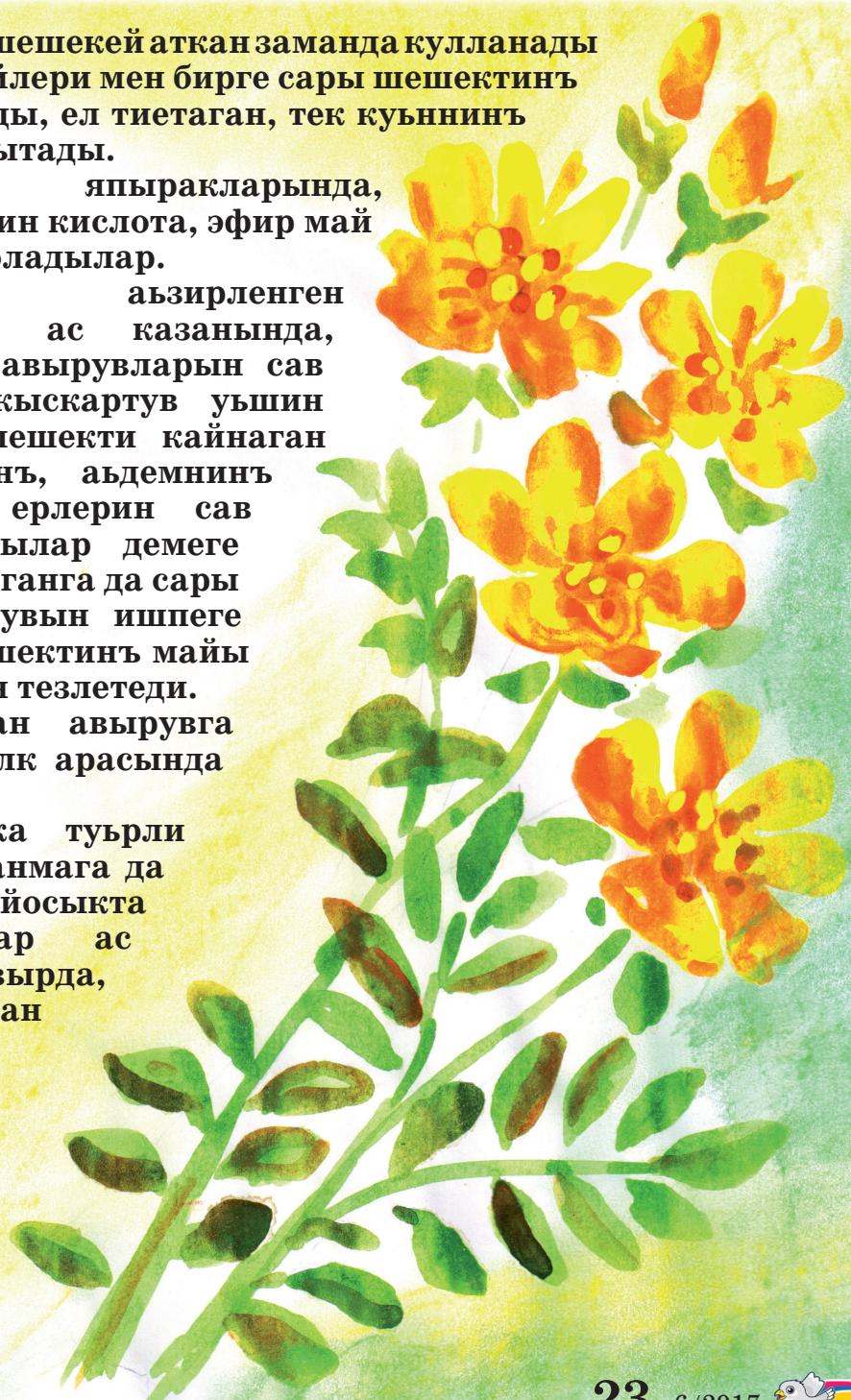
Сары шешектинъ япыракларында, шешекейлеринде аскорбин кислота, эфир май эм баска кислоталары боладылар.

Сары шешектен альзирленген дарманлар альдемнинъ ас казанында, шеклеринде болатаган авырувларын сав этүвдинъ болжалын кыскартув ушин кулланадылар. Сары шешекти кайнаган сувын сизлавыклардынъ, альдемнинъ бутларынынъ пискен ерлерин сав этүв ушин кулланадылар демеге керек. тамагы авырыйтаганга да сары шешектинъ кайнаган сувын ишпеге пайдалы экен. Сары шешектинъ майы яралардынъ сав болувын тезлетеidi.

«Сары шешек токсан авырувга дарман», - дейдилер халк арасында да.

Сары шешекти баска туырли отлары ман бирге кулланмага да маслагат этиледи. Солай юсукта альзирленген дарманлар ас каназда, шеклерде, бавырда, ойкеде болатаган авырувларды сав этүвде кулланув пайдалы демеге керек.

Альзирлеген
С.Култаева.

Сүйвертли жұлаңдар

Күшік

Оннан ийги дос болмас,
Керек ерде табылар.
Заманында турғыстар,
Онда-мунда ювырттар.
Шатлық бола бөллисип,
Дөйрт аяклап қыргыр ол.
Оны мынан дайым бол,
Аты онынъ дос-Картбол.
Сондай меним күшигим,
Яным сайлап сүйгеним!

Мисик баласи

Музыкалы штукатулка –
Сыйпа оны – йырлаяк.
Савытында сүт те бар –
Сүйсе барып яляк!
Асын сав күн ишеди –
Не зат керек, биледи!
Сондай мысық баласы –
Болмас уйде заары.

Бояклар..

Савга этип бояклар,
Кыз алдына салады.
Аста кепте сув қуяр,
Баърин колга алады.
Яныплы ол ясларга –
Айруйв этип тек кара!
Мине машин, шешекей,
Сүйип карай бу тетей,
Кыз ясайды, ясайды,
Ясай турып, йырлайды!
Колларында бояклар –
Күн савледе яйнайды!

ОКУВШЫЛАР ФЕСТИВАЛИ

Республикамызданъ түрли-түрли мектеблеринде «Проза – детям» деген конкурс-фестивальлер ойткериледилер. Онда балаларга язылган хабарлар, ятлавлар ақында окувшылар оъз ойлары ман бөллиседилер.

Сапиет Асельдерова «Любопытная Мурка» деген эртенги ақында булай деп оъз ойын язады:

Мен бек суьмен мысыкларды. Сонынъ уьшин де суьйип «Любопытная Мурка» деген эртенгиди оқыдым. Онда орамда кызалақка кишкей сары мысық янасады. Аягына уйкаланды. Кызалақ оны уйине айкеледи, ювыңдырады, сұт береди. Ога Мурка деп ат тағады. Яй каникулында кызалақ Мурка ман атайынынъ уйине конакка барады. Конакта мысық шипийди ашайды. Ашувланган атай мысыкты базарга айкетип сатады. Уьшинши күн кир болып, азып Мурка уйине келеди. Кызалақ оны тагы да шомылдырады, сұт береди, мысыкынъ тырнаганынада карамай. Сондай таза эди кызалақтынъ суйими Муркага. Мысық та оны суведи.

Асельдерова Сапиет,
2 кл. окувшисы.

Соколёнок
Лашын

6/2017

ноябрь - декабрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель
Министерство печати и информации РД.

Регистрационный номер
ПИ №ТУ05-00348 от 01.12.2016г.
выданный управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
Т.Зургалова (отв. секретарь)
А.Култаев
Б.Куленчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Худ. редактор З.Даганов
Тех.редактор Т. Лузина
Художник номера А. Самарская
Оформление обложки А. Качаев

Формат 60x84 1/8.
Уч. изд. л. 3,18.
Уч. печ. лист 3,29.
Бумага офсетная.

Выход в свет 05.12.2017 г.
Тираж 250 экз.
Заказ №126.

Типография:
ООО «Издательство «Лотос».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских
литературных журналов «Соколёнок»
и «Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя:
367025, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.